

❖ An Lúibín ❖

5 Márta 2017

Vincent Morley, *The Popular Mind in Eighteenth-century Ireland*, Cork University Press.

Leabhar é is fiú a léamh, más fíor don chuntas a thug an t-údar féin air san *Irish Times* le déanaí.¹ Tá eolas eile le fáil ó bhlag an údair ag <http://cstair.blogspot.be>. Is léir ón eolas úd gurb é an cuspóir atá ag Morley ár n-aird a tharraingt ar théacsanna Gaeilge an 18ú haois mar fhoinsí polaitiúla seachas iad a ligean i ndearmad mar a dhéantar go minic.

San 18ú haois ba í an Ghaeilge príomhtheanga fhorhóir an phobail, cé gur beag duine a bhí ábalta í a léamh. Bhí béaloideas tréan le fáil i measc an phobail, agus bhí a lán scríobhaithe ann chomh maith, go háirithe i gCúige Mumhan agus ar an teorainn idir Cúige Uladh agus Cúige Laighean. As seo tháinig litríocht a scaipeadh go forleathan tríd an bpobal agus a raibh rian a n-aighe uirthi. (Fiú na ndaoine nach raibh léamh ná scríobh acu bhí deis acu na lámhscríbhinní a chloisteáil á léamh os ard i lúb chuideachta.)

Áitíonn Morley gur beag aird a thugann staraithe na hÉireann san 18ú haois anois féin ar na lámhscríbhinní úd agus ar an eolas atá iontu ar aighe na nGael. Má dhéanann staraithe tagairt dóibh ar chor ar bith déantar neamhshuim den ábhar polaitiúil atá iontu. A mhalairt atá ar siúl ag Morley, más fíor, agus réimse leathan topaicí á scagadh aige. Orthu sin tá stádas bunreachtúil na hÉireann mar ríocht, polaitíocht reiligiúnda, an cuntas liteartha a tugadh ar stair na hÉireann, dearcadh na nGael i leith chogaí na hEorpa, na dtiarnaí talún agus réabhlóidí na Fraince agus Mheiriceá, agus an chaoi a ndeachaidh aontú na hÉireann agus na Breataine i bhfeidhm ar mhuintir na tíre.

Maíonn an t-údar, mar sin, nach raibh pobal na Gaeilge ag brath ar scothaicme náisiúnach cathrach chun a ndearcadh a mhúnlú. Chreid na Gaeil riamh gur ríocht ar leith í Éire, go raibh a gcreideamh ceart féin acu agus nach raibh buaine i ndán don socrú polaitiúil agus reiligiúnda a bhí brúite orthu ón iasacht.

Mar léargas ar a bhfuil á áitiú aige, baineann an t-údar tairbhe as bunleaganacha Gaeilge na n-amhrán agus na ndánta atá i gceist, agus soláthraíonn sé aistriúcháin. Ocht dtéacs atá ann agus ní raibh ach ceann amháin ar fáil i mBéarla roimhe seo.

Ní hé Morley an chéad duine a tharraing aird ar ábhar polaitiúil na lámhscríbhinní, ach is léir gur tráthúil an leabhar é seo.

Focal

Séan: focal ar furasta feidhm chontráilte a bhaint as. Tá ‘diúltachas dúbailte’ ag baint leis, mar a leanas: séanann sí **nach raibh** sí ann (*she denies she was there*), ní shéanann sí **nach raibh** sí ann (*she doesn't deny she was there*).

Tá abairtí eile ag baint leis, ar ndóigh. Níl sí á shéanadh (*she's not denying it*), níl gar a shéanadh (*there's no denying it*). Is féidir leat (faraor) d'fhocal, do chreideamh agus do phrionsabail a shéanadh. B'fhéidir go bhfuil do chasóg séanta agat (tá tú fásta agus ní luíonn sí leat a thuilleadh). Agus brí eile fós: shéan sí bia nó cabhair **orm** – i.e. dhiúltaigh sí iad a thabhairt dom.

¹ <http://www.irishtimes.com/culture/books/what-did-irish-catholics-think-in-1700s-texts-as-gaeilge-reveal-all-1.2993597>

An bandia Bóinn (agus a madra)

Abhainn na Bóinne
Wikimedia Commons

Bandia ba ea Bóinn (nó Bóann), í pósta le Neachtain mac Labhra agus cónaí orthu ina shí úd. Ise ba chúis le gineadh na habhann móire a bhfuil a hainm uirthi, mar a deir dán de chuid an Dinnseanchais.² Bádh í dá bharr, in éineacht leis an madra beag a bhí aici.

Tá an buntéacs le fáil ar shuíomh CELT ag <http://www.ucc.ie/celt/published/G106500C/index.html>. Tá sleachta as le fáil thíos, mar aon le haistriúchán i nGaeilge an lae inniu.

Nechtain mac Labrada laind,
diarbo ben Bóand, bágaimm,
topur diamair bóí 'na dún,
assa maided cech mí-rún...

Fecht and dolluid Bóand bán —
dosfuargaib a dímus n-án —
cosin topur cen tarta
d' airigud a chumachta.

Immar rothimchill fo thrí
in topur co n-étuachli,
maidit teora tonna de
60] dia tánic aided Bóinne.

Rosiacht cach tond díb ria chuit,
romillset in mnái mbláth-buic:
tond ria cois, tond ria súil sláin,
tres tond brisid a leth-láim.

Rethis co fairgi, ferr de,
d' imgabáil a hathise,
ar nách acced nech a cned:
furri féin a himathber.

² Cuireann téacsanna dá leithéid síos ar bhí fhinscéalach na seanlogainmneacha agus baint ag cuid mhaith acu leis an ré réamh-Chriostaí. Bhailigh Edward J. Gwynn le chéile iad ó lámhscríbhinní difriúla agus d'fhoilsigh iad mar *The Metrical Dindsenchas* idir 1903 agus 1906. Iadsan atá ar shuíomh CELT.

Cach conair dolluid in ben
moslúí in t-usce úar imgel:
ón t-shíd co fairgi nách fand,
conid di gairthir Bóand.

Neachtain, mac Labhra lainn, arbh í Bóinn a bhean, a fhógraim; bhí tobar diamhair ina dhún as a maidhmeadh gach mí-rún...

Chuaigh Bóinn bhán uair, agus a hintinn ardaithe ag a díomas uasal, go dtí an tobar agus í gan tart, chun a chumhacht a thriail.

Ghabh sí timpeall an tobair faoi thrí go neamhaireach gur mhaidhm trí thonn aníos as, rud ar tháinig oidhe Bhóinne de.

Tháinig gach tonn díobh ina haghaidh, milleadh an bhean bhláithbhog: bhuaíl tonn a cos, bhuaíl tonn a súil shlán, bhris an tríú tonn a leathlámh.

Rith sí go farraige (b'fhearr di é) chun a haithis a imghabháil agus chun nach bhfeicfeadh aon duine a cneá: uirthi féin a leag sí an milleán.

Gach conair a chuaigh an bhean lean an t-uisce fuar geal í ón Sí chun na farraige nárbh fhann: mar sin a gaireadh Bóinn den abhainn.

Dabilla ainm in chon chóir
robói oc mnái Nechtain nár-móir,
messán Bóinne co mblaid
luid ina diaid dia torchair.

Rosróen sruth in mara immach
corrici na cairge clach,
co ndersat dá gabait de,
conid úad rohainmnigthe.

Atát i n-airthiur Breg mbrass
in dí chloich 'sin loch lind-glass;
Cnoc Dabilla ósin ille
di choin bic na síde-se.

Daibhiolla ainm an chú chóir a bhí ag bean Neachtain mhóir uasail, measán a chuaigh ina diaidh nuair a fuair sí bás.

Chroch sruth na mara amach leis é go dtí na carraigeacha go ndearna siad dhá chuid de, i dtreo gur ainmníodh iad as.

Tá siad in oirthear Bhré leathain, an dá chloch sa loch linnghlas: tagann ainm Chnoc Dhaibhiolla ó shin i leith as cú beag an tSí.

As an gcartlann

Foilsíodh an píosa seo den chéad uair in *An Lúibín* ar 22 Samhain 2005, uimh. 44. Rinneadh roinnt ceartuithe beaga ar an leagan seo.

Gaeilge ghriandóite

Seo achoimre ar pháipéar a léigh an Dr Val Noone ón Roinn Staire, Ollscoil Mhelbourne, ar 8 Mheán Fómhair 2005 ag ceann de sheimineáir phoiblí de chuid Chúrsa an Léinn Éireannaigh. Cuireadh an páipéar ar fáil do An Lúibín le caoinchead Val. Is é is ábhar dó staid na Gaeilge in oirdheisceart na hAstráile faoi láthair agus a bhféadfaí a dhéanamh feasta.

Is dóigh le Val go bhfuil cúpla míle cainteoir Gaeilge i stát Victoria na hAstráile: tríd is tríd, ní aithníonn siad iad féin mar phobal ar leith. Tá áiseanna teagmhála ann: tá cúpla céad ball ag Cumann Gaeilge na hAstráile, a reáchtálann ranganna, suíomh Idirlín, nuachtlitir, leabharlann agus céilí bliantúil, agus a théann i gcomhar le stáit eile le daonscoileanna a rith. Tá beagán iriseoireachta, clár míosúil Gaeilge ar 3ZZZ agus Aifreann bliantúil i nGaeilge.

Ní ábhar áthais é líon beag na nGaeilgeoirí a rugadh anseo. B'fhéidir go bhfuil céad duine a bhfuil méid éigin Gaeilge acu, agus scata beag atá líofa go leor. Scéal fíorthábhachtach is ea foghlaim na teanga anseo, go háirithe i gcás na bpáistí. Bíonn beagán páistí ag freastal ar na daonscoileanna, bhí rang trialach ar siúl ag Coláiste Cill Bríde i Mentone, agus b'fhéidir go bhfuil tuismitheoirí éigin ag múineadh na teanga dá gclann sa bhaile. Go bhfios do Val, áfach, níl aon ranganna ann atá dírithe go hiomlán ar pháistí i Victoria.

De réir dhaonáireamh na bliana 1996, tá timpeall 18,000 daoine i Victoria a rugadh in Éirinn, áit a ndeir timpeall 40% den phobal go bhfuil Gaeilge éigin acu. Dá réir sin, tá isteach is amach le 7,200 duine i Victoria a d'fhéadfadh cuid Gaeilge a labhairt. Thairis sin de, b'fhéidir go mbeadh timpeall 200 cainteoir dúchais anseo.

Tá taighde déanta ag Val ar 'nósanna cultúrtha' na nGaeilgeoirí sin i Melbourne a rugadh san Astráil. Luann sé an staidéar sochtheangeolaíoch ar Ghaeilge sna Stáit a chuir Thomas Ihde in eagar sa bhliain 1994 – staidéar a spreag Val féin chun cuntais ghearra phearsanta a bhailiú. Luann sé freisin cnuasach alt a chuir Ciarán Mac Murchaidh in eagar an bhliain chéanna agus iad ag cíoradh na ndeacrachtaí a bhaineann le húsáid na nGaeilge in Éirinn. Déanann sé tagairt do leabhar le Camille Maguire a foilsíodh sa bhliain 1991, leabhar a chuireann síos ar bhunú pobal Gaeilge in iarthar Bhéal Feirste agus ar na hathruithe (meath an uraithe, lorg chomhréir an Bhéarla etc.) a tharla dá bharr. Cuireann Val an cheist seo: An bhfuil saothrú na teanga anseo ina chaitheamh aimsire, ina aisling nó ina dhroichead cultúrtha?

Tháinig suim ag Val sa Ghaeilge de bharr na suime a bhí aige i gcúrsaí ilchultúrachais; bhí baint aige le scoil i Melbourne mar a raibh a dteanga dhúchais á múineadh do pháistí a labhraíodh Vítneamais, Sínis agus Turcais sa bhaile. Rud é a chuaigh ar sochar do na páistí ar gach slí, agus rinne Val féin cúrsa Vítneamaise. Tháinig lé aige leis an nGaeilge de bharr na haithne a bhí aige ar an bhfile Louis de Paor agus eile, agus chuaigh sé i mbun a foghlama sa bhliain 1995 – 'an lia á leigheas féin,' mar a deir sé.

Déanann Val talamh slán de go raibh dhá dhíbirt ag roinnt le teacht na nÉireannach go dtí an Astráil. Baineann díbirt amháin lena scaradh ó Iarthar Eorpa agus a n-aghaidh ar dheisceart an domhain; baineann an díbirt eile le cailleadh na teanga. Déanann daoine teanga a thréigean chun teacht slán sa saol, cé nach séanfadh aon duine nár bhain scríbhneoirí Éireannacha an-tairbhe go deo as an mBéarla. Ach ina dhiaidh sin is féidir leis an teanga thréigthe féin a bheith ina comhartha suntasach féiniúlachta, go fiú an chúpla focal di.

Sa saol seo faoi láthair, a deir Val, tá a lán comharthaí sóirt ag roinnt le gach duine againn; ní gá go mbeifeá sáite sa Ghaelachas, mar shampla, chun Gaeilge a fhoghlaim. Is iomaí Protastúnach a d'fhoghlaim Gaeilge i dTuaisceart Éireann, agus anois tá sí á cothú ann ag Rialtas na Breataine féin.

Tig Val le James McCloskey, scoláire Meiriceánach, a áitíonn go dtéann bithéagsúlacht i gcúrsaí teanga ar sochar dúinn go léir. Is baolach go bhfaighidh 90% de na teangacha atá anois ann bás i gceann 120 bliain, agus is fiú an Ghaeilge a chothú ar son na héagsúlachta amháin. Luann Val tuairim Romeo Lobillos, a deir gur cosúil teanga dhúchais le hacmhainn nádúrtha nach féidir í a thabhairt ar ais agus í imithe, tuairim atá ag teacht go maith lena ndeir Michael Kauss: 'Surely we linguists know, and the general public can sense, that any language is a supreme achievement of a uniquely human collective genius, as divine and endless a mystery as a living organism'.

Tá baint ar leith ag an scéal seo, dar le Val, le meath tubaisteach na dteangacha Bundúchasacha, go háirithe i Victoria. Is ábhar scoile anois í scéal na mbunteangacha sin, agus tá iarracht á déanamh anois ar dhá cheann de teangacha Victoria a athmhúscailt. Deir Val go bhfuil sé de dhualgas ar lucht na Gaeilge cuidiú leis an obair sin.

Chuaigh Val chun cainte le roinnt Astrálach a d'fhoghlaim Gaeilge go maith (agus eagarthóir *An Lúibín* san áireamh), agus ní mór a rá gur an-díol spéise iad na bealaí difriúla ar thug siad faoin obair. Is é an ceangal atá eatarthu an fonn a bhí orthu cuid dá ndúchas sinseartha a athshealbhú tríd an teanga. Luaitear an chaoi a ndeachaigh an teanga bheo i bhfeidhm ar chuid acu sa Ghaeltacht, agus tábhacht an Idirlín mar áis Ghaeilge. Pléitear obair Chumann Gaeilge na hAstráile agus an baol atá ann go ndéanfar faillí i gcúrsaí comhrá agus caidrimh toisc an iomarca béime a thabhairt ar na ranganna. (Deir duine amháin gur iomaí Gaeilgeoir i Melbourne nach bhfuil baint aige leis an gCumann.)

An cheist arís: An bhfuil saothrú na teanga anseo ina chaitheamh aimsire, ina aisling nó ina dhroichead cultúrtha? Deir Val gur gach rud acu atá i gceist, agus, i bhfocail Louis de Paor, gur féidir feidhm a bhaint as an

nGaeilge chun ‘a radical act of cultural repossession’ a dhéanamh. An beagán Gaeilgeoirí atá ag cur na teanga chun cinn i Victoria tá siad ag obair i gcomhar lena leithéidí sna stáit eile, in Éirinn agus i Meiriceá Thuaidh: tá rath beag ag teacht ar an bhfiontar, d’ainneoin neart an Bhéarla mar theanga lár an aonaigh.

I ndeireadh an pháipéir tá an méid seo le rá ag Val:

Yet, the goals are ill-defined. To go forward, those committed to building the Irish language in the southeast of Australia need a wider-ranging review of the present situation and analysis of possible goals and strategies than has been seen or heard so far. This paper has offered a small and limited contribution to the first of these steps, namely reflections and analysis of where things are up to. My findings await clarification by your criticism and discussion.

Iarfhocal

Thit roinnt rudaí eile amach ó scríobhadh an píosa thuas. Tá cainteanna ar siúl anois ag an gCumann agus súil le himeachtaí eile, cé gur fíor fós, is dócha, go bhfuil Gaeilgeoirí in Melbourne nár chuala trácht ar an gCumann riamh. Tá saothrú na Gaeilge dultha chun cinn. I 2009 tháinig An Mám ó Dheas amach, féinbheathaisnéis Mhuiris ‘Mossie’ Uí Scanláin, amhránaí agus gníomhaí teanga arb as Corca Dhuibhne ó dhúchas dó. D’fhoilsigh Val féin Hidden Ireland in Victoria (stair áitiúil na Gaeilge) in 2012 agus deirtear go bhfuil leagan Gaeilge ar na bacáin. Tháinig cnuasach gearrscéalta (Teachtaireacht) le heagarthóir An Lúibín ó Chló Iar-Chonnacht i 2015. Agus tá An Lúibín féin ann fós.

Timpeallacht

An cóála i mbaol

Cóála baininsneach agus coileán (‘joey’) ar a droim.

Wikimedia Commons

Más é sainchomhartha na hAstráile atá uait, tá rogha le déanamh agat idir an cangurú agus ainmhí eile a bhfuil cuma eile ar fad air - cabhail theann gan eireaball agus ceann mór atá maisithe le cluasa cruinne clúmhacha agus srón ar dhealramh spúnóige: an cóála (*Phascolarctos cinereus*). Tagann an t-ainm ón bhfocal *gul* i dteanga de chuid na mBundúchasach timpeall Sydney. É glórach go maith le linn comhraic, cé gur fearr leis an suaimhneas ná an troid.

Mharaíodh na Bundúchasaigh cóáláí ó am go chéile, ach is iad na hEorpaigh a rinne slad ceart orthu agus iad i mbaol a ndíothaithe dá bharr. Ansin rinneadh ainmhí cosanta díobh agus tháinig méadú ar a líon arís. Ach dá líonmhaire iad na cóáláí anois níl siad slán ó chontúirt go fóill. Deir an Australian Koala Foundation go mb’fhéidir nach bhfuil ach timpeall 43,000 cóála sna foraoisí anois.

Tá an cóála ann le milliún bliain ar a laghad; is dócha gur nocht an cineál atá anois ann i lár an tsealaid Phléisticéinigh.³ É le fáil anois i réigiúin chóstacha an oirthir agus an deiscirt agus é i gcumas maireachtáil ocht mbliana déag. Is féidir leis teacht slán fiú tar éis dó titim de chrann. Ní mór an dúil atá ag cóálaí i gcuideachta a chéile, mura máithreacha agus a gcoileáin atá i gceist.

De ghnáth cónaíonn an cóála i gcoillte arda eoclaipe, agus is iad duilleoga na gcrann sin is mó a itheann sé. Ach is beag cothú atá le fáil iontu, agus dá bhrí sin déanann an cóála codladh na Cailí Béarra – chomh fada le fiche uair an chloig. Tá tuairim is 600 speiceas d'eoclaip ann agus dúil mhór ag an gcóála i nduilleoga timpeall tríocha ceann acu – na cinn is mó próitéin agus is lú snáithíní. Tá uisce sna duilleoga úd, rud a d'fhágadh nárbh éigean don chóála dul ar lorg uisce in áiteanna eile go rómhinic. Ach tá athrú ag teacht ar an scéal sin agus ar rudaí eile agus an milleán á leagan ar an athrú aeráide.

Cóála ag ithe
Wikimedia Commons

- Tá comhdhéanamh ceimiceach na nduilleog ag athrú. Tá na duilleoga ag éirí níos righne agus níos tirim, tá a gcumas cothaithe ag dul i laghad agus tá a gcuid tocsainí ag méadú. Is dócha nach bfuil an oiread sin uisce iontu anois.
- Is iomaí cóála a bhfuil claimidia air. Galar baictéarach é ar féidir leis gineadh a bhacadh.
- Is mór an chontúirt do na cóálaí tinte foraoise. Is furasta do chrainn eoclaipe dul trí thine, agus téann na cóálaí ar thóir dídine ar na craobhacha is airde, ach is lag an chosaint é sin ar theas agus ar lasracha, gan trácht ar an dochar a dhéantar dá ngnáthóg.
- Cuireann mionsamhlacha an athrú aeráide in iúl go n-éireoidh an tír níos tirim. Cúngófar limistéar cónaithe na gcóálaí dá réir agus d'fhéadfadh crainn eoclaipe a gcuid duilleog a chailleadh de bharr drochthriomaigh.
- Scriostar gnáthóg na gcóálaí de dheasca tógáil tithe ar imeall na gcathrach, glanadh talaimh amuigh faoin tuath agus leagan crann ar son an adhmaid.

Tá taobh eile ar an uirbiú, áfach. Tá sé de nós anois crainn eoclaipe a choinneáil nó a chur sna cathracha, agus tugann seo deis do na cóálaí áit chónaithe a fháil os cionn na sráideanna.

Mura mian leat *An Lúibín* a fháil, cuir teachtaireacht dá réir chun rianach@optusnet.com.au.

If you do not wish to receive this newsletter, please send an email accordingly to rianach@optusnet.com.au.

³ Mhair an sealad Pléisticéineach (an oighearaois) ó thimpeall 2,888,000 bliain ó shin go dtí 11,700 bliain ó shin.

Leagan simplithe

Gaeilge ghriandóite (páipéar a léigh an Dr Val Noone ag seimineár in Melbourne sa bhliain 2005)

Is dóigh le Val go bhfuil cúpla míle cainteoir Gaeilge i stát Victoria. Tá cúpla céad ball ag Cumann Gaeilge na hAstráile. Tá áiseanna cultúrtha ar fáil agus bíonn ócáidí cultúrtha ar siúl.

Is trua nár rugadh mórán Gaeilgeoirí anseo. B'fhéidir go bhfuil tuismitheoirí éigin ag múineadh na teanga dá gclann, ach níl aon ranganna do pháistí ann.

Bheadh roinnt Gaeilge ag cuid de na hÉireannaigh a tháinig anseo. Chomh maith leis sin, b'fhéidir go mbeadh timpeall 200 cainteoir dúchais anseo.

Rinne Val taighde ar na nGaeilgeoirí sin i Melbourne a rugadh san Astráil. Déanann sé tagairt sa pháipéar don taighde a rinneadh ar staid na Geilge in Éirinn. Fiafraíonn sé an bhfuil saothrú na teanga anseo ina chaitheamh aimsire, ina aisling nó ina dhroichead cultúrtha.

Bhí suim ag Val riamh i gcultúir eile. Tháinig suim aige sa Ghaeilge toisc go raibh aithne aige ar an bhfile Louis de Paor agus a leithéidí. (Chaith Louis de Paor tamall maith san Astráil.) Thosaigh Val ag foghlaim Gaeilge sa bhliain 1995.

Deir Val go raibh dhá dhibirt ag baint leis na hÉireannaigh san Astráil. Scar siad lena dtír féin agus chaill siad a a dteanga. Ach is féidir le teanga thréigthe a bheith ina comhartha féiniúlachta freisin.

Tá Val ar aon intinn le James McCloskey, scoláire Meiriceánach. Deir McCloskey gur maith an rud an éagsúlacht i gcúrsaí teanga. Is fiú an Ghaeilge a chothú ar son na héagsúlachta amháin. Tá draíocht ag baoint le teanga ar bith. Dá hri sin síleann Val go bhfuil dualgas ar lucht na Gaeilge cuidiú le hathbheochan na dteangacha Bundúchasacha in Victoria.

Chuaigh Val chun cainte le roinnt Astrálach a d'fhoghlaim Gaeilge go maith. Bhí fonn orthu cuid dá ndúchas sinseartha a fháil ar ais tríd an teanga. Deir Val gur féidir feidhm a bhaint as an nGaeilge chun bunsealbhú cultúrtha ('a radical act of cultural repossession') a dhéanamh. Tá Gaeilgeoirí Victoria ag obair i gcomhar lena leithéidí i stáit eile na hAstráile, in Éirinn agus i Meiriceá Thuaidh.